

DOI: 10.51728/ZRIPF202501023S

Pregledni naučni rad

Review article

Primljeno 30.07.2025.

Hamdo Solo, MA

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu

hamdo.solo@fin.unsa.ba

KIRAETI U TEFSIRU *AL-MUḤARRAR AL-WAĠĪZ* IMAMA IBN ‘AṬIYYE

Sažetak

*Ovaj rad pruža uvid u porijeklo, odrastanje i ličnost imama Ibn ‘Aṭiyye. Riječ je o jednom od istaknutih učenjaka muslimanske Andaluzije, a njegovo obrazovanje i intelektualni razvoj bili su u velikoj mjeri oblikovani odrastanjem u porodičnom naučnom ambijentu kao i bogatoj naučnoj atmosferi tog vremena. Navode se brojni pohvalni komentari od strane muslimanskih učenjaka o tefsiru imama Ibn ‘Aṭiyye. Glavni dio rada se bavi analizom Ibn ‘Aṭiyyine metodologije prilikom upotrebe i navođenja kiraeta u djelu *al-Muḥarrar al-waġīz*. Razmatra se Ibn ‘Aṭiyyin stav prema različitim vrstama kiraeta, način na koji navodi kiraete, te postupak njihove argumentacije..*

Ključne riječi: Kiraet, Kur'an, Tefsir, Ibn ‘Aṭiyya, al-Waġīz, argumentacija

Uvod

Kur'an je živi i vječni Allahov govor, objavljen preko meleka Džibrila Muhammedu, a.s. Smatra se središnjim tekstom islama iz kojeg muslimani crpe svoju duhovnu snagu i svjetonazor. Prenosan je u pismenoj i usmenoj formi. Jedna od specifičnosti kur'anskog jezika jesu kiraeti. Često se postavlja pitanje da li su riječi Kur'an i kiraet sinonimi? Naime, opširniji pojam je Kur'an, jer on predstavlja cjelokupan tekst Svete knjige islama, dok se kiraeti odnose na različite fonetsko-fonološke, leksičke, morfološke i

sintaksičke varijacije koje su dozvoljene prilikom učenja Kur'ana. U ovom radu tretiramo metodologiju upotrebe i navođenja kiraeta u tefsiru al-Muḥarrar al-waḡīz. Glavni razlog bavljenja ovom temom je potpuna naučna praznina na bosanskohercegovačkom području, odnosno nedostatak radova naših autora ili čak prijevoda koji tretiraju život i naučni doprinos pomenutog mufessira. Važno je istaknuti da postoje usputna spominjanja Ibn ‘Aṭiyyinog tefsira, navođenja njegovih mišljenja, stavova i argumentacije u djelima bosanskohercegovačkih autora Fatića, Latića, Adilovića i Šošića. Međutim, nismo pronašli zasebne članke i djela koja tretiraju tefsirski i kiraetski doprinos ovog znamenitog učenjaka. S druge strane, Ibn ‘Aṭiyyin tefsir česta je tema magistarskih i doktorskih radova na arapskom jeziku.

Kroz ovaj rad upoznat ćemo se sa Ibn ‘Aṭiyyinim porijeklom, odrastanjem, ličnošću kao i statusom koji njegov tefsir uživa u naučnim krugovima. Cilj istraživanja je ostvariti dublji uvid u Ibn ‘Aṭiyyin pristup tumačenju Kur'ana, naročito s aspekta upotrebe kiraetā kao jednog od važnih elemenata u razumijevanju kur'anskog teksta. S obzirom na činjenicu da su kiraeti predstavljali jedan od značajnih oslonaca u Ibn ‘Aṭiyyinoj tefsirskoj metodologiji, istraživanje se usmjerava na analizu njegovog pristupa u navođenju i argumentaciji različitih kiraetskih varijanti ali i načinu navođenja kiraetskih imama.

Biografija imama Ibn ‘Aṭiyye

Njegovo ime je Abū Muḥammad ‘Abdulḥaqq b. Gālib b. ‘Abdurrahmān b. Gālib b. ‘Abdurra’ūf b. Tamām b. ‘Abdullāh b. Tamām b. ‘Aṭiyya b. Ḥālīd b. ‘Aṭiyya al-Muḥāribī al-Dāḥil. (‘Abduššāfi Muḥammad, 1971) Rođen je u Granadi, 481. godine po Hidžri a preselio je 25. ramazana 541. godine po Hidžri. (Ġilālī b. Ḥaddāda, 2020) Prema an-Nubāhīju, andaluzijskom historičaru, porodica Ibn ‘Aṭiyye je bila kuća mudrosti (bayt ‘ilm), zasluga (faḍl), plemenitosti (karam) i intelekta (nabl). (an-Nubāhī, 1980) U literaturi je opisana kao jedna od uglednijih porodica Granade. Nadimak Ibn ‘Aṭiyya potiče od njegovog djeda. Po njemu je bio poznat i njegov otac Abū Bakr Gālib b. ‘Aṭiyya, a koji je također bio ugledni imam, hafiz, fekih, muhaddis i pobožnjak. Zbog toga ih često i zamijene. Abū Bakr Gālib b. ‘Aṭiyya znanje je stjecao od

poznatih učenjaka Andaluzije, poput hafiza Abī ‘Alī al-Ġiyānīja al-Gassānīja, a putovao je i na Istok 469. godine po Hidžri, gdje je učio od tamošnjih učenjaka, kao što je mekkanski učenjak Abū ‘Abdullāh al-Ḥusayn b. ‘Alī b. al-Ḥusayn at-Ṭabarī aš-Šāfi‘ī. U toku obnašanja funkcije kadije u Granadi, brojni učenici su se okupljali u njegovoj kući željni znanja koje je posjedovao. Takva naučna atmosfera bila je poticaj i mladom Ibn ‘Aṭiyyi da od rane dobi krene putem nauke.

Njegova želja za naukom vodi ga u gradove širom Andaluzije, gdje se susreće sa mnogobrojnim učenjacima, prisustvuje njihovim halkama i uzima brojne idžaze iz različitih naučnih oblasti, poput tefsira, hadisa, fikha, pjesništva i arapskog jezika. Ibn ‘Aṭiyya je pripadao tradicionalnom krugu ehli sunnetskih učenjaka. To znači da je cijenio naslijeđe prethodnih generacija i koristio se njime u svojim radovima. Uz to, poznat je i po izuzetnoj umnoj nadarenosti i sposobnosti razumijevanja, tako da nije tek tako preuzimao naslijeđe prethodnih učenjaka, nego mu je kritički pristupao. Birao je ono što je vjerodostojno, a često je iznosio vlastite stavove i zaključke. Neki učenjaci navode da je bio stručan u svim islamskim disciplinama koje su se tada izučavale. Najprepoznatljiviji je po obimnom tefsiru poznatom pod nazivom: *Al-Muḥarrar al-waġīz fī tafsīr Kitāb al-‘azīz*. Za njega kao mufessira mnogi su izrekli pohvale, tvrdeći da je među najboljim mufessirima ili da je čak najbolji komentator Kur'ana uopće. (al-Fārūq, aš-Šāfi Šādiq, Ibrāhīm, al-Anšārī, 2007)

Abū Ḥayyān u uvodu svog tefsira za Ibn ‘Aṭiyyu kaže: “On je najistaknutiji od svih mufessira i najbolji od svih koji su se bavili pisanjem i revizijom tefsirske građe.” (ad-Ḍahabī, 2000, str. 172.) Čuveni as-Suyūṭī, ‘pak, kaže: “On je istaknuti imam i uzor ostalim mufessirima. (...) Bio je izuzetno čestit, iz ugledne ulemanske porodice, krajnje oštrouman, bistar i vrijedan.” (al-Fārūq, 2007, str. 15-16.) Pored tefsira istakao se i u fikhu, tako da ga mnogi smatraju jednim od velikana malikijskog fikha. Zbog toga i jeste dugo godina radio kao kadija. Ibn Farḥūn ga u djelu Dībāġ ubraja u autoritete malikijskog mezheba, dok ga as-Suyūṭī u djelu Bugyat al-wu‘āt ubraja u prvake i najistaknutije gramatičare arapskog jezika. (Adilović, 2003) Sve discipline arapskog jezika dobro je poznao i primjenjivao ih u svom tefsiru. Pored tefsira, napisao je knjigu al-Ansāb – o nasljedstvu. Također, pripisuje mu se i jedno

manje djelo nazvano al-Barnāmiḡ ili al-Fihrisa, koje je još uvijek u rukopisu, a u kojem piše o svojim učiteljima među kojima je prvi bio njegov otac. (al-Fārūq, 2007) Osim toga, pisao je poeziju i ostavio iza sebe brojna pisma u kojima kao ugledan učenjak poziva vladare tog vremena da pruže pomoć zemljama koje su okupirane od strane neprijatelja. Pretpostavlja se da je Ibn ‘Aṭiyya napisao još djela koja zbog dešavanja na prostoru Andaluzije nisu sačuvana do danas.

Metodologija upotrebe kiraetā u *al-Waḡīzu*

Na samom početku pisanja svog tefsira razvija vlastitu metodologiju trudeći se da njegovo tumačenje dosljedno slijedi uspostavljena pravila i principe. Manja odstupanja, zbog svoje rijetkosti, ne narušavaju njegov pristup, već su prirodan slijed dugog istraživačkog procesa, u kojem se okolnosti i uvjeti mijenjaju, što ponekad može navesti istraživača da u određenoj mjeri odstupi od postavljenih okvira. To je prihvatljivo, posebno u vremenu kada je naučno istraživanje zavisilo isključivo od individualnog napora, snažne memorije i kognitivne sposobnosti pamćenja. Kroz ovo poglavlje izvršit ćemo analitički pregled upotrebe kiraetā s ciljem opisivanja metodologije kojom se autor koristi pri navođenju i upotrebi kiraetā.

Kiraeti uživaju poseban status u tefsiru al-Muḥarrar al-waḡīz. Praćenjem kiraetā unutar njegovog tefsira, primjećujemo isticanje kiraetā Sedmorice, kroz navođenje njihovih imena i iznošenje argumentacije za iste. Što se tiče tri dodana kiraeta, autor im nije pridavao jednaku pažnju kao što je to činio sa Sedmoricom. (Gazāwī, 2002)

Ibn ‘Aṭiyya smatra da je uvjet ispravnosti kiraeta konsenzus (الإجماع), i to je ključni kriterij za razlikovanje autentičnih i drugih kiraeta. Pod pojmom konsenzus (الإجماع), podrazumijeva ono oko čega su se složili učaci (qurrā’), a to se podudara sa pojmom tevātur koji je usvojen u terminologiji učenjaka poput Ibn Muḡahida i drugih, a koji ispunjava uvjete prihvatanja kod učenjaka. Šazz kiraeti su oni kojima nedostaje jedan od uslova prihvatanja, i dijele se na dvije vrste:

a) Ono što je preneseno od ashaba i tabi‘ina, i to se ne prihvata osim ako su prenijeli ono što su čuli. Međutim, ta vrsta

kiraetâ je prenesena putem pojedinačne predaje (āḥād) i oni nisu dostigli stepen tevātura, iako se podudaraju sa nekim oblicima arapskog jezika, ipak nedostaje uvjet usklađenosti sa Osmanovim mushafom. Poznato je da su u doba ashaba postojali i drugi mushafi, ali su oni ostali u sjeni konsenzusa ashaba o Osmanovim mushafima. To su bili individualni mushafi, koje su neki ashabi pisali za sebe, i nisu se ograničavali samo na ono što je mutevatir i što je potvrđeno posljednjim pregledom, nego su u njima sadržani i dijelovi čije je učenje derogirano, kao i različite varijacije u pogledu riječi. Ovi mushafi su se razlikovali od Osmanovih mushafa na nekim mjestima, u pogledu izostavljanja, dodataka ili redoslijeda riječi u rečenici. Analizom onoga što je Ibn ‘Aṭiyya spomenuo o kiraetima prenesenim od ashaba i tabi‘ina, jasno je da i oni spadaju u kategoriju šazz kiraeta. (Gazāwī, 2002) U nastavku rada navest ćemo nekoliko primjera u kojima je prikazan odnos Ibn ‘Aṭiyye prema pomenutim kiraetima.

¹⁰وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْنُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ

U Mushafu ‘Ubayya b. Ka‘ba i Ibn Mas‘ūda nalazi se ajet (وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْنُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ). Ibn ‘Aṭiyya navodi da je ovaj izraz odbačen konsenzusom ashaba u korist Osmanovog mushafa, a zatim navodi njihova mišljenja. Ibn ‘Abbās kaže: “Allah je uzeo zavjet od vjerovjesnika u pogledu njihovih naroda, i to je zavjet koji se odnosi na sve.” Ṭāwūs tvrdi: “Allah je uzeo zavjet od vjerovjesnika da potvrde jedni druge.” ‘Alī ibn Abī Ṭālib u pogledu ovog ajeta ističe da Allah nije poslao nijednog vjerovjesnika, od Adema do onih koji su došli poslije njega, a da od njega nije uzeo zavjet u vezi s Muhammedom, ako bude poslan dok je on živ, vjerovat će u njega i pomoći će mu. Na kraju zaključuje da je Allah naredio svakom vjerovjesniku da taj zavjet prenese svom narodu. Također, prenesene su riječi Ṭāwūsa gdje navodi da se početak ovog ajeta odnosi na uzimanje zavjeta od vjerovjesnika, dok je riječ (ثم جاءكم) upućena sljedbenicima Knjige, s obzirom na zavjet koji je uzet od njih. (Ibn ‘Aṭiyya, 1971, str. 464)

¹⁰ Kur'an, Al-‘Imrān, 81.

¹¹إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

Ibn Mas‘ūd je učio: (إِلَّا أَنْ يَفْحِشْنَ وَعَاشِرُوهُنَّ). Ovo je u značajnoj suprotnosti s ortografijom Osmanovog mushafa, smatra Ibn ‘Aṭiyya. (Ibn ‘Aṭiyya, tom II, 1971, str. 28.)

¹²مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Ibn ‘Abbās je učio: (والله لأهل الإساءة غفور رحيم), a ovo više nalikuje tefsiru nego kiraetu, jer nije zabilježeno u mushafima, zaključuje Ibn ‘Aṭiyya. (Ibn ‘Aṭiyya, tom III, 1971, str. 70.)

¹³يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ

Prenosi se da je Ibn Mas‘ūd učio (يُضِلُّ) s dammom na harfu yā’, a drugi put (يَضِلُّ) s fethom na yā’. Ibn ‘Aṭiyya je stava da bi ovaj kiraet bio prihvaćen u slučaju slaganja s pravopisom Osmanovog mushafa. (Ibn ‘Aṭiyya, tom I, 1971, str. 112.)

b) Kiraeti preneseni od Abū as-Simāla i njemu sličnih su kiraeti koji su odstupali od prihvaćenih kiraeta. Ibn ‘Aṭiyya je naglasio da se ovi kiraeti ne mogu smatrati vjerodostojnim (غير مقبول) i da ih treba odbaciti (مردود). Oni nisu prihvaćeni niti se mogu koristiti u namazu ili bilo kojem drugom vjerskom obredu. Iz ovoga se može zaključiti da Ibn ‘Aṭiyya pravi razliku između sedam priznatih kiraeta, koji su *mutevatir* i prihvaćeni, i *šazz* kiraeta, kojima nedostaje jedan ili više uvjeta da bi bili prihvaćeni. (Gazāwī, 2002)

Način navođenja kiraetâ u *al-Waḡīzu*

Uvidom u način navođenja kiraetâ u al-Muḥarrar al-waḡīz, primjećuje se da autor nije posvećivao veliku pažnju prenošenju lanca prenosilaca određenog kiraeta, ostavljajući tako više prostora za analizu značenja i refleksiju. Međutim, kroz analizu kiraetâ koje je Ibn ‘Aṭiyya naveo, može se zaključiti da postoje dvije vrste kiraetâ s obzirom na njihovu atribuciju i artikulaciju:

¹¹ Kur'an, An-Nisā, 19.

¹² Kur'an, Tawba, 91.

¹³ Kur'an, Al-Baqara, 26.

a) *Kiraeti koji su pripisani i navedeni sa svojim prenositeljima*

Najčešće se u ovom tefsiru uz kiraet navodi i ime kiraetskog imama. Kada pripisuje kiraet njegovom imamu, prvo navodi ime, pa onda spominje način artikulacije. Na taj način redosljed imama dolazi prije samog kiraeta. Na primjer, kaže: “Taj i taj proučio je ovako” (قرأ فلان و فلان كذا).

U nastavku ćemo predstaviti stilove koje autor koristi u izlaganju kiraeta *Sedmerice*.

- *Detaljno navođenje:* Autor jasno spominje imena svih sedam imama u kiraetu ili većinu njih, uz navođenje kiraetske verzije koju se učili.
- *Sažeto navođenje:* Autor spominje većinu kiraetskih imama jednim općim izrazom, prilikom čega upotrebljava različite termine:

Ponekad jasno (po imenu) spominje manje od sedam kiraetskih imama, dok *većinu* navodi izrazom *preostali* (الباقى) ili *ostatak sedmorice* (باقي السبعة).

Povremeno koristi izraz *Sedmorica* (السبعة) ili dodaje neki drugi izraz, poput većina kiraetskih imama (أكثرهم), dok za manjinu jasno navodi njihova imena. (Gazāwī, 2002)

Navest ćemo tri primjera za stil *detaljnog razmatranja*:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا وَلَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا
الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ وَالْكَفَّارَ أَوْلِيَاءَ¹⁴

Ibn ‘Aṭiyya navodi da se različite kiraetske verzije odnose na izgovor riječi (وَالْكَفَّارَ). Ibn Kaṭīr, Nāfi‘, Ibn ‘Āmir, ‘Āṣim i Ḥamza ovu riječ uče u akuzativu, dok Abū ‘Amr i al-Kisā’ī uče u genitivu. (Ibn ‘Aṭiyya, tom II, 1971, str. 209)

يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ¹⁵

Ibn ‘Aṭiyya navodi da Nāfi‘, Abū ‘Amr, Ibn ‘Āmir, Ḥamza, al-Kisā’ī i Abū Bakr u kiraetu ‘Āṣima uče (يا بني) sa kesrom i tešdidom na harfu yā. Ḥaṣṣ od ‘Āṣima prenosi da se riječ (يا بني) izgovara sa tešdidom i fethom na harfu yā. Ibn Abī Barah od Ibn

¹⁴ Kur'an, Al-Mā’ida, 57.

¹⁵ Kur'an, Luqmān, 13.

Kaṭīra uči sa sukunom na harfu yā (يا بني) u ovom ajetu, dok u 16. ajetu sure Luqmān harf yā uči s kesrom, također, u ajetu (يا بني أقم الصلاة)¹⁶ izgovara sa fethom na trećem harfu, dok Qunbul od Ibn Kaṭīra prenosi rivajet sa sukunom na prvom i trećem harfu, i sa kesrom na srednjem. (Ibn ‘Aṭiyya, tom III, 1971, str. 248)

¹⁷ لَا يَلَا فِ قُرَيْشٍ

Ibn ‘Aṭiyya ističe da su Ibn Kaṭīr, Nāfi‘, Abū ‘Amr, Ḥaḥḥ od ‘Āšima, Ḥamza i al-Kisā’ī učili (لَا يَلَا فِ قُرَيْشٍ إِيْلَا فِ هُمْ) na osnovu glagolske forme if‘āl pri čemu je drugo hemze zamijenjeno sa yāom. Ibn ‘Āmir uči (لَا يَلَا فِ) prema obliku af‘āl s yā’ na drugom mjestu, dok ravija Abū Bakr u kiraetu ‘Āšima uči dva hemzeta, pri čemu je drugo hemze sa sukunom. (Ibn ‘Aṭiyya, tom V, 1971, str. 525)

Spomenuti primjeri pokazuju kako je autor uobičajeno navodio svih sedam kiraetskih imama. Međutim, povremeno je izostavljao nekoga od njih. Na primjer u ajetu:

¹⁸ وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ

Ibn ‘Aṭiyya spominje da Nāfi‘, Abū ‘Amr i Ibn ‘Āmir uče (صَدَّقَ) bez tešdida na harfu dāl, dok ‘Āšim, Ḥamza i al-Kisā’ī uče (صَدَّقَ) sa tešdidom na dālu. (Ibn ‘Aṭiyya, tom IV, 1971, str. 417) Ovdje nije spomenuo Ibn Kaṭīra.

¹⁹ عَمَّا يَقُولُونَ

Ibn Kaṭīr, Nāfi‘, ‘Āšim i Abū ‘Amr uče (يَقُولُونَ) s harfom yā, dok Ḥamza i al-Kisā’ī čitaju *taqūlūna* sa tā. (Ibn ‘Aṭiyya, tom III, 1971, str. 459) Ovdje nije spomenuo Ibn ‘Āmira.

Navest ćemo i nekoliko primjera *sažetog pristupa*:

²⁰ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ

¹⁶ Kur'an, Luqmān, 13.

¹⁷ Kur'an, Qurayš, 1.

¹⁸ Kur'an, Saba', 20.

¹⁹ Kur'an, Al-Isrā', 43.

²⁰ Kur'an, Al-Baqara, 83.

Ibn Kaṭīr, Ḥamza i al-Kisā'ī uče (لا يَعْبُدُونَ) s harfom yā', dok *ostali* (الباقيون) uče sa harfom tā. (Ibn 'Aṭīyya, tom I, 1971, str. 172)

²¹ أَنْ صَدُّوْكُمْ

Abū 'Amr i Ibn Kaṭīr uče (إِنْ صَدُّوْكُمْ) sa kesrom na hemzetu, dok *ostali* (الباقيون) uče s fethom na hemzetu. (Ibn 'Aṭīyya, tom II, 1971, str. 150)

²² تَصَلَّى نَارًا حَامِيَةً

Šest imama i Ḥafṣ od 'Āṣima uče (تَصَلَّى) s fethom na harfu tā i sukunom na šādu. Abū Bakr od 'Āṣima i Abū 'Amr uče drukčije. Također, došlo je neslaganje u kiraetu kod Nāfi'a i al-A'raġa, neke ravije uče (تَصَلَّى) sa dammom na tā i sukunom na šādu. (Ibn 'Aṭīyya, tom V, 1971, str. 472)

Metoda pripisivanja kiraetskih verzija upotrebom različitih izraza koji ukazuju na imame koji su učili određenu kiraetsku verziju, bez izravnog navođenja imena, odnosi se na implicitna čitanja bez navođenja imena učača. Ova metoda je manje uobičajena u odnosu na direktno navođenje imena onoga kome je kiraet pripisan. Shodno navedenome, postoje brojni izrazi kojima autor opisuje skupine kiraetskih imama i njihove kiraetske verzije. Najčešće spomenuti izrazi su:

(فرقة), (فرقة), (قوم), (طائفة), (بعض), (معظم), (جمهور) od kojih je izraz (فرقة) najzastupljeniji.

Među načine atribucije kiraeta spada i druga metoda koju autor koristi tako što precizira ime kiraetskih imama i direktno navodi ko prenosi određeni kiraet, a ova metoda ima tri oblika: (Gazāwī, 2002)

1. Autor ne precizira imena imama odmah, već naknadno objasni ko je učio određeni kiraet. Primjer za navedeni oblik su sljedeće riječi:

“Jedna skupina je učila (واستفتحوا) s kesrom na tā, a to su Ibn 'Abbās, Muġāhid i Ibn Muḥayšin” (Ibn 'Aṭīyya, tom III, 1971, str. 330)

2. Spominjanje imena nekih imama, a druge koji su se složili s njima opiše ne precizirajući njihova imena.

²¹ Kur'an, Al-Mā'ida, 2.

²² Kur'an, Al-Gāšiyā, 4.

Upotreba ovog oblika vidljiva je u tumačenju kur’anskog ajeta:

يَخْذُرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنْزَلَ²³

Abū ‘Amr i skupina s njim (و جماعة معه) uče (أَنْ تُنْزَلَ) sa sukunom na nūnu i bez tešdida na harfu zā, dok al-Ḥasan, al-‘A‘raḡ, ‘Āṣim i al-‘A‘maš uče riječ (أَنْ تُنْزَلَ) s fethom na nunu i tešdidom na zā. (Ibn ‘Aṭiyya, tom III, 1971, str. 54) Tako možemo vidjeti iz ovog primjera da Ibn ‘Aṭiyya direktno spominje Abū ‘Amra ali ne i one koji se slažu s njim (وجماعة معه), a to su Ibn Kaṭīr, Ya‘qūb, Ibn Muḥayšin i al-Yazīdī.

3. Autor precizira jednu kiraetsku verziju koja je bila predmet razilaženja, a za drugu navede imena učača kojima se pripisuje.

إِلَّا رَجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ²⁴

Većina (الجمهور) uči (يُوحَى) sa dammom na yā i fethom na harfu ḥā, dok jedna skupina (فرقة) uči (يُوحَى) sa dammom na yā i kesrom na ḥā, a ‘Āṣim u Ḥafšovom rivajetu uči (نُوحِي) s nūnom i kesrom na ḥā, a ovo je kiraet Ibn Mas‘ūda, Ṭalḥa bin Muṣarrifa i Abū ‘Abdurrahmāna. (Ibn ‘Aṭiyya, tom III, 1971, str. 395)

Ovdje autor ne precizira ko je učio (يُوحَى) s dammom na yā i kesrom na ḥā, već koristi izraz *jedna skupina* (فرقة), dok navodi ime Hafsa i onih koji su se slagali s njim (ومن وافقه) za kiraet (نُوحِي) s nūnom i kesrom na harfu ḥā.

b) Kiraeti koji nisu pripisani niti navedeni sa svojim prenositeljima

Autor ponekad navodi kiraetske varijante bez njihovog pripisivanja kiraetskim imamima i bez korištenja prethodno spomenutih izraza kojima se kiraeti grupišu. U ovim slučajevima Ibn ‘Aṭiyya koristi samo izraze (قُرِئَ) ili (قُرَأَتْ).

U nastavku ćemo navesti dva primjera koji pobliže prikazuju ovaj aspekt autorove metodologije:

²³ Kur'an, At-Tawba, 64.

²⁴ Kur'an, An-Naḥl, 43.

قرىء بضم الدال مراعاة للضمة بعد الساكن الذي بعد الدال، وقرىء بكسر الدال
على عرف الالتقاء

“*Učeno je* s dammom na harfu dāl, radi usklađivanja s dammom nakon suglasnika koji slijedi dāl, a *učeno je* s kesrom na dālu prema uobičajenom pravilu susreta suglasnika.”

و يقرأ بضم النون من أن احكم مراعاة للضمة في عين الفعل المضارع، ويقرأ
بكسرها على القانون في التقاء الساكنين

“*Uči se* s dammom na nūnu kako bi se uskladilo s dammom na srednjem harfu glagola u prezentu, dok *se uči* s kesrom na nūnu u skladu s pravilom o susretu dva suglasnika.” (Gazāwī, 2002)

Njegov pristup u argumentaciji mutevatir i šazz kiraetā

U cilju ispravnog razumijevanja argumentacije kiraetā u samom uvodu ovog poglavlja navest ćemo leksičko i terminološko značenje pojma *tevdžih*, kao i značaj koji ovaj postupak ima u svrhu ispravnog poimanja kur’anskog teksta.

Leksičko značenje pojma *tevdžih*:

Riječ *tevdžih* (توجيه) je infinitiv glagola *wağaha* (وَجَّهَ) – juwağihu (يُوجِّه). Rečenica (توجه إلى ناحية) nosi značenje "okrenuo se prema određenom pravcu". Ova riječ u jeziku ima više značenja koja se u osnovi svode na istraživanje (تنقيب), ispitivanje (البحث), usmjeravanje (المقصود) i sučeljavanje s nečim (المقابل لشيء). (al-Fayrūzābādī, 2005)

Terminološko značenje pojma *tevdžih*:

U djelu *Iz kur’anskog beskrajā: stilistika kiraeta* Drkić navodi da termin ‘ilm tawğih al-qirā’āt (علم توجيه القراءات) prvi u svome djelu *el-Burhān fī ‘ulūm al-Qur’ān* spominje imam az-Zarkašī (umro 794. h.g.), koji ističe da je “ovo veoma cijenjena nauka, pomoću koje se otkrivaju veličanstvena i potpuna značenja, a najpoznatiji učenjaci koji su o njoj pisali su Abū ‘Alī al-Fārisī u djelu (الحجة), Makkī u djelu (الكتف) i al-Mahdawī u djelu (الهداية). (Drkić, 2022) Među ranim učenjacima koji su definisali ovu nauku bio je Ibn ‘Aqīla al-Makkī (umro 1150. h. g.), ističući da je ovo “nauka u kojoj se pojašnjava dokaz ispravnosti određenog kiraetskog predanja sa aspekta arapskog jezika i gramatike, kako bi učač razumio osnovu kiraeta.” (al-Makkī, 2006, str. 216)

Argumentacija kiraeta odnosi se na dokazivanje njegove ispravnosti s aspekta arapskog jezika, a ne s aspekta lanca

prenosilaca ili predanja. Ovaj postupak se razlikuje i od objašnjavanja razloga za kiraet, odnosno pokazivanja jezičke osnove tog kiraeta. Argumentacija za kiraet može biti kroz Kur'an, kada se isti kiraet spomene na drugom mjestu u Kur'anu ili kada gramatičko pravilo potkrepljuje taj kiraet. Također, može biti kroz hadise i predanja koja potvrđuju kiraet, kao i kroz oslanjanje na jezička i gramatička pravila arapskog jezika. (Gazāwī, 2002, str. 88)

Ibn ‘Aṭiyya smatra da je ključni kriterij za ispravnost kiraeta konsenzus (idžma‘). Kada je kiraet potvrđen konsenzusom, ima osnovu u arapskom jeziku, slaže se s ortografijom Osmanovog mushafa i ima vjerodostojan lanac prenosilaca, tada se smatra autentičnim kiraetom. Sedam kiraeta, prema Ibn ‘Aṭiyyi, su ispravni, te se njima može učiti i klanjati. S druge strane, šazz kiraeti nisu prihvaćeni konsenzusom, jer im nedostaje jedan od tri uvjeta koja su učenjaci postavili za prihvatanje kiraeta i njima se namaz ne može obavljati. Iščitavajući tefsir Ibn ‘Aṭiyye primjećujemo da je bio vrlo precizan u sakupljanju kiraeta, jer je navodio samo one kiraete koji su zaista bili učeni. Zbog toga je kritikovao Makkī ibn Abī Ṭāliba, jer je u svom tefsiru spomenuo izraze koji su teoretski mogući u Kur'anu, ali nisu korišteni u čitanju, smatrajući to nepotrebnim opterećenjem u tefsirima i nečim što nije prikladno spominjati. (Fā'id, 1973)

Ibn ‘Aṭiyya se nije previše bavio argumentacijom onih kiraeta koji su jasni po značenju. Prilikom tumačenja kur'anskog ajeta:

أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبِغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ
يُرْجَعُونَ²⁵

Ibn ‘Aṭiyya spominje da je Abū ‘Amr učio (يَبِغُونَ) s fethom na harfu yā, i (تَرْجَعُونَ) s dammom na tā, dok je imam ‘Āṣim u oba slučaja (يَبِغُونَ) i (يُرْجَعُونَ) učio sa harfom yā. Ostali su učili obje riječi sa harfom tā. (Ibn ‘Aṭiyya, tom I, 1971, str. 466) Na kraju zaključuje da se do značenja i razumijevanja ovih kiraeta dolazi čak i uz površno razmišljanje.

²⁵ Kur'an, Al-‘Imrān, 83.

Morfološki aspekt kiraetā

Ukoliko se eksplikacija kiraeta vrši sa stanovišta morfoloških promjena riječi, onda nam se otkriva morfološki aspekt kiraeta. U nastavku ćemo navesti primjer gdje se odvija morfološki proces promjene riječi iz participa aktivnog u particip pasivni.

²⁶ قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ

Ibn ‘Aṭiyya navodi da postoje dva kiraeta za riječ (يَخَافُونَ). Prvi je s fethom na yā, a drugi s dammom na yā. Zatim pripisuje ove kiraete njihovim ravijama i nudi više eksplikacija za oba kiraeta, a svako od njih odražava ispravnost njegovog razmišljanja. Ibn ‘Aṭiyya bilježi da su Ibn ‘Abbās, Sa‘īd ibn Ġubayr i Muġāhid učili (يَخَافُونَ) s dammom na yā, dok je većina učila (يَخَافُونَ) s fethom na yā. Taberi navodi da se riječ (يَخَافُونَ) odnosi na strah od Allaha, dok (أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا) znači da im je Allah podario ispravnu vjeru, čvrstoću i ustrajnost na istini. Drugi kažu da to znači da su se bojali neprijatelja, ali im je Allah podario vjeru i čvrstoću uprkos njihovom strahu. Prvo tumačenje potvrđuje kiraet Ibn Mes‘ūda: قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ اللَّهُ أَنْعَمَ عَلَيْهِمَا

Što se tiče kiraeta s dammom na yā, može nositi tri značenja:

Prvo se odnosi na dva čovjeka – silnika - moćnika, koji su povjerovali u Musaa, a.s., i slijedili ga, pa su oni bili oni kojih su se ljudi bojali (مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ), ali im je Allah podario vjeru u Musaa, a.s., (أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا), te su rekli: “Mi najbolje poznajemo svoj narod.”

Drugo se odnosi na Yūshu‘a i Kalūṭa, jer su bili među onima koji su poštovani i čiji se govor sluša, te ih se zbog njihove pobožnosti i vrline boje.

Treće, glagol dolazi iz izraza *aḥāf* (أَخَاف), te se odnosi na one koji se boje Božijih naredbi i zabrana, Njegovih prijetnji i ukora. (Ibn ‘Aṭiyya, tom II, 1971, str. 174-175.)

U tom kontekstu, to bi bila pohvala za njih, slično pohvali u ajetu:

إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ
لِلنَّفَوَىٰ ۖ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ

²⁶ Kur'an, Al-Mā'ida, 23.

One koji utišaju glasove svoje pred Allahovim Poslanikom – a to su oni čija je srca Allah prekalio u čestitosti (Al-Ḥuḡurāt, 3. Prijevod Korkutov)

Zaključak

Na samom kraju našeg istraživanja nastojat ćemo sumirati značaj i važnost izučavanja al-Muḥarrar al-waḡīza, kao i vrijedna saznanja i zapažanja do kojih smo došli prilikom pisanja ovog rada. Obzirom da je cilj istraživanja prikazati Ibn ‘Aṭīyyinu metodologiju u kontekstu korištenja kiraeta i istaknuti specifičnosti njegovog pristupa u odnosu na druge učenjake tog doba, podsjećamo da metodologija ovog istraživanja obuhvata analitički pristup primarnim izvorima, uključujući tefsir al-Muḥarrar al-waḡīz, te detaljnu analizu korištenja kiraeta u tom djelu. U nastavku, spomenut ćemo nekoliko zaključaka do kojih smo došli istraživajući životopis, naučni doprinos i metodologiju Ibn ‘Aṭīyye:

a) Tefsir al-Muḥarrar al-waḡīz predstavlja sažetak tefsirske literature dostupne do vremena njegovog autora. Ibn ‘Aṭīyya je razvio sopstvenu metodologiju tumačenja Kur’ana, pristupajući kritički djelima prethodnih učenjaka, pažljivo ih analizirajući i dajući prednost stavovima koji su bili potkrijepljeni jačim argumentima, čime je dao originalan doprinos tefsirskoj nauci.

b) U svom tefsiru pokazao je obimno znanje iz različitih disciplina arapskog jezika, gramatike, poezije, fikha, usul al-fikha, akaida, a posebno kiraeta. Poznat je kao imam Andaluzije svoga vremena, obzirom da je akumulirao znanje iz svih poznatih islamskih nauka koje su za vrijeme njegovog života bile razvijene i proučavane.

c) Kiraeti su predstavljali važan oslonac u Ibn ‘Aṭīyyinom tefsiru, koji se može smatrati integralnim dijelom njegovog metodološkog pristupa tumačenju Kur’ana Kur’anom. U njegovom tefsiru kiraeti se ne spominju tek usputno, već predstavljaju važan oslonac u tumačenju i razumijevanju kur’anskog teksta.

d) Izvori na koje se oslanja u argumentiranju kiraeta su: Kur’an, kiraeti, hadis, arapska poezija, dijalekti arapskog jezika i ortografija Osmanovih mushafa.

e) Posebnu pažnju posvetio je argumentaciji kiraeta, pri čemu se nije ograničavao isključivo na *mutevatir* kiraete, već je

spominjao i *šazz* kiraete, pružajući vrijedna i originalna pojašnjenja.

f) Nastojao je praviti razliku među kiraetima različite vjerodostojnosti na način isticanja prednosti *mutevatir* kiraeta, kao i ukazivanja na slabost i nedostatak *šazz* kiraeta. Stoga se njegov tefsir smatra važnim izvorom za razumijevanje kako *mutevatir*, tako i *šazz* kiraeta.

g) Ibn 'Aṭiyya nije navodio lance prenosilaca određenog kiraeta, kako bi njegov tefsir bio manjeg obima i precizniji.

Literatura na bosanskom jeziku

Adilović, A. (2003). *Velikani tefsirskih znanosti*. Travnik: Elči Ibrahim-pašina medresa.

Drkić, A. (2022). *Iz kur'anskoga beskraja: stilistika kiraeta*. Sarajevo: El-Kalem i FIN.

Literatura na arapskom jeziku

Fā'id, A. (1973). *Manhağ Ibn 'Aṭiyya fī tafsīr al-Qur'ān al-Karīm*. Kairo: al-Hay'a al-'amma li šu'ūn al-maṭābi' al-amīriyya.

Ibn 'Aṭiyya, (1971). *al-Muḥarrar al-wağīz fī tafsīr al-Kitāb al-'azīz*. Bejrut: Dār al-Kitāb al-'ilmiyya, Predgovor napisao: 'Abduššāfi Muḥammad.

Fayrūzābādī (-al), M. (2005). *Al-Qāmūs al-Muḥīṭ*. Bejrut: Maktaba taḥqīq at-turāṭ fī mu'assasat ar-risālah.

Ibn 'Aṭiyya, (2007). *al-Muḥarrar al-wağīz fī tafsīr al-Kitāb al-'azīz*. Katar: Wizārat al-awqāf wa šu'ūn al-islāmiyya. Predgovor napisali: al-Fārūq, aš-Šāfi Šādiq, Ibrāhīm, al-Anšārī.

Gazāwī, F. (2002). *Manhağ al-imām ibn 'Aṭiyya al-Andalusī fī 'arḍ al-qirā'āt wa aṭar dālīka fī tafsīrihi* (neobjavljena doktorska disertacija). Ġāmi'at Umm al-Qurā - Kullīyat ad-da'wa wa-uṣūl ad-dīn. Mekka.

Ġilālī b. Ḥaddāda, (2020). *al-Manhağ al-istidlālī li al-Qur'ān 'ind Ibn 'Aṭiyya min ḥilāl kitābihi al-Muḥarrar al-Wağīz* (neobjavljen magistarski rad). Kullīyat al-'ulūm al-insāniyya wa al-Iğtimā'iyya wa-l-'ulūm al-islāmiyya. Adrār.

- Ibn ‘Aṭiyya, *al-Muḥarrar al-wağīz fī tafsīr al-Kitāb al-‘azīz*. Wizārat al-awqāf wa aš-šu‘ūn al-islāmiyya, Katar, 2007.
- Ibn ‘Aṭiyya, (1971). *al-Muḥarrar al-wağīz fī tafsīr al-Kitāb al-‘azīz*. Bejrut: Dār al-Kitāb al-‘ilmiyya.
- Al-Makkī, (2006). *az-Zijāda wa al-iḥsān fī ‘ulūm al-Qur’ān*. Šardža: Centar za istraživanja i studije Univerziteta u Šardži.
- An-Nubāhī, A. (1980). *Tārīḥ Quḍāh al-Andalus: Kitāb al-marqabah al-‘ulyā fī-man yastahiqqu al-Qaḍā’ wa al-fatāyā*. Bejrut: Dār al-Āfāq al-ğadīdah.
- Aḍ-Ḍahabī, M. (2000). *at-Tafsīr wa al-mufasssirūn*. Kairo: Maktabat Wahība.

QIRĀ'ĀT IN THE TAFSIR AL-MUḤARRAR AL-WAĠĪZ OF IMAM IBN 'AṬIYYA

Hamdo Solo, MA

Abstract

This article offers a comprehensive overview of the background, upbringing, and character of Imam Ibn 'Aṭiyya, one of the most distinguished scholars of Muslim al-Andalus. His education and intellectual formation were deeply influenced by a scholarly family environment and the vibrant intellectual climate of his era. The work highlights the high regard in which Muslim scholars have held his tafsir. The central focus of the article is an analysis of his methodological approach to the use and citation of qirā'āt in al-Waġīz. It explores Ibn 'Aṭiyya's position on various types of qirā'āt, the manner in which he presents them, and the rationale he employs in their interpretation.

Keywords: Qirā'āt, Qur'an, Tafsir, Ibn 'Aṭiyya, al-Waġīz, Argumentation